

زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار اخبار جعلی از منظر قرآن کریم

مجید پاکنیت* کمال اکبری (نویسنده مسئول)**

چکیده

هدف: هدف از تحقیق حاضر شناسایی بسترهای و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی از منظر قرآن کریم است.

روش‌شناسی پژوهش: این تحقیق با رویکرد کیفی و به روش تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌های تحقیق از نوع کتابخانه‌ای است که با مراجعه به متن، ترجمه و کتب تفسیر قرآن گردآوری شده است.

یافته‌ها: مراجعه به آیه‌های قرآن کریم نشان می‌دهد بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی عبارت است از: «باورها و اعتقادات»، «رویدادها/ بحران‌های امنیتی و نظامی»، «رویدادها/ موضوعات/ تحولات سیاسی»، «تمایلات انسانی»، «جایگاه اجتماعی»، «جهل

* کارشناسی ارشد، گروه فرهنگ و ارتباطات، دانشکده دین و رسانه، دانشگاه صداوسیما، قم، ایران
m.pakniyat1398@gmail.com

** دانشیار، گروه فرهنگ و ارتباطات، دانشکده دین و رسانه، دانشگاه صداوسیما، قم، ایران
kamal.akbari@iribu.ac.ir

و غفلت»، «مصیبت‌ها و سختی‌ها»، «خصومت و دشمنی»، «خلقیات و روحیات (فردی/ گروهی/ قومی)»، «دنیاپرستی»، «مشکلات و رذایل معنوی».

بحث و نتیجه‌گیری: بعضی از بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی ذیل حوزه بینشی قرار می‌گیرد، مانند: «جهل»، «غفلت»، «خرافه‌گرایی». بعضی دیگر از زمینه‌ها و بسترها ذیل حوزه گرایشی جای دارد، مانند: «کمال‌گرایی»، «روحیه لجبازی در افراد، گروه‌ها یا اقوام»، و بعضی دیگر ذیل حوزه کنشی قرار دارد، مانند: «جنگ‌های نظامی» یا «رویدادهای سیاسی و امنیتی». یافته‌های تحقیق به ما در مواجهه با تولید و انتشار اخبار جعلی و پیشگیری از آن کمک می‌کند.

کلیدواژه‌ها: قرآن، خبر، اخبار جعلی، اعتقادات، زمینه‌ها.

مقدمه

در دوران کنونی، شیوع اطلاعات و اخبار جعلی یکی از مسائلی است که فضای ارتباطی جوامع را دچار چالش کرده است. بر اساس گزارش مرکز «شورنستاین» وابسته به دانشگاه هاروارد، از حدود یک قرن پیش زنگ هشدار درباره نقش احتمالی فناوری تلگراف در گسترش «آسیب» ناشی از «اخبار جعلی»^۱ به صدا در آمده است (مکنیر، ۱۳۹۸: ۴۵). امروزه نیز پیشرفت ابزارهای ارسال و دریافت پیام و بالا رفتن سطح دسترسی مردم جهان به اخبار، گرچه فراگردهای ارتباطی را تسریع و تسهیل نموده، اما به بستر اصلی نشر و بازنشر اخبار جعلی تبدیل گردیده است، به گونه‌ای که گاهی اخبار جعلی پس از شیوع در شبکه‌های اجتماعی به رسانه‌های جمعی راه پیدا می‌کند.

مک‌گونال^۲ درباره اخبار جعلی می‌گوید: «اطلاعاتی است که با هدف فریب دادن و گمراه کردن دیگران تولید و منتشر می‌شود و در پی آن است تا باورهای غلطی را به مخاطبان عرضه کند، و یا در باورهای درست قبلی آنان تردید ایجاد کند. این اطلاعات

1. Fake news
2. McGonagle

گمراه‌کننده در قالب خبر واقعی دیده می‌شوند.» (مک گونال، ۲۰۱۷: ۲۰۳) از این رو می‌توان خبر جعلی را یکی مصادیق «اطلاعات فریبکارانه»،^۱ «اطلاعات غلط»^۲ و «اطلاعات سوء»^۳ دانست.

تولید و انتشار اخبار جعلی سبب شده سازمان ملل متحد و اتحادیه اروپا نسبت به گسترش اخبار جعلی و عواقب ناگوار آن هشدار دهند. برخی از کشورها، نهادها و سازمان‌ها تمهیداتی برای مقابله با آن در نظر گرفته و اجرا کرده‌اند، زیرا اخبار جعلی با مختل کردن گردش صحیح اطلاعات و گمراه‌سازی افکار عمومی، برای هر کشوری تهدید امنیتی ایجاد می‌کند، مخاطبان را از حق اساسی دسترسی آزاد به اطلاعات واقعی محروم می‌سازد و موضوعیت و کارآمدی نظام‌های انتخاباتی و دموکراتیک را نیز به شدت به خطر می‌اندازد (سلیمی، سلطانی‌فر و فلسفی، ۱۳۹۶: ۲). اخبار جعلی همچنین سبب سلب اعتماد یا کاهش اعتبار رسانه‌های رسمی می‌شود.

یکی از راه‌های جلوگیری از تولید و انتشار اخبار جعلی، شناسایی زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار آن است. این موضوع در پیشگیری از شیوع اخبار جعلی نقش مهمی دارد. با توجه به اینکه خداوند در قرآن کریم به همواره به دنبال ترویج حقیقت و هدایت انسان‌هاست، این کتاب الهی، یکی از منابع قابل استفاده برای شناسایی دلایل و بسترهای تولید، انتشار اخبار جعلی است.

پرسش تحقیق حاضر که گویای هدف آن است، عبارت است از اینکه: «زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار اخبار جعلی از منظر قرآن کریم چیست؟»

خدای متعال در تعدادی از آیات قرآن کریم به افشای دروغ در امر خبررسانی اشاره کرده و موثق و مستند بودن خبر را شرط خبررسانی می‌داند (پویا، ۱۳۹۵: ۱۶۶ و ۱۹۶). او در تعدادی از آیه‌ها با دروغ‌پراکنی‌های کافران، مشرکان و منافقان و همچنین اشاعه سخنان

1. Dis-information
2. Mis-information
3. Mal-information

نادرست، ناقص و گمراه‌کننده مواجهه داشته است. این دسته از آیه‌ها داده‌های تحقیق حاضر را تشکیل می‌دهد.

پیشینه پژوهش

تحقیقات پیشین درباره اخبار جعلی شامل تحقیقات داخلی و خارجی گوناگونی است که از زوایای مختلفی اخبار جعلی را بررسی کرده‌اند.

رضایی (۱۴۰۰) در «شناسایی زود هنگام اخبار جعلی با استفاده از ویژگی‌های محتوایی» به شباهت معنایی بین عنوان و متن خبر و نیز استفاده از مدل‌سازی موضوعی در شناسایی اخبار جعلی پرداخته است. در این تحقیق با استفاده از فناوری‌های شبکه عصبی به ماشین آموزش داده می‌شود که با کمترین خطای ممکن اخبار جعلی شناسایی شوند. طبق یافته‌های این تحقیق، میزان دقت نهایی شناسایی به حدود ۹۰٪ رسیده که در مقایسه با کارهای گذشته بهبود یافته است.

رحمانیان (۱۴۰۰) در «نوع‌شناسی اخبار جعلی شبکه‌های اجتماعی در بافت مصرف ایران، الگوی مفهومی مردم‌نگارانه» با شیوه تحلیل مضمون، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با شانزده کاربر شبکه‌های اجتماعی و اینترنتی را تحلیل نموده است. طبق یافته‌های تحقیق، خبر جعلی سلامت، ضدیت با علم و نزدیکی به نظام سیاسی حاکم برای نخستین بار مشاهده و معرفی شده است.

آزادی، ساعی و البرزی دعوتی (۱۳۹۸) در «ظهور خبر جعلی در عصر پسا حقیقت؛ اهداف و پیامدها» مصاحبه‌ها، منابع و اسناد مربوطه را با شیوه تحلیل مضمون بررسی کرده‌اند. طبق یافته‌های تحقیق، خبر جعلی از جنبه قالب، سازمانی بودن و حرفه‌ای بودن با خبر شباهت دارد و از جنبه بستر تولید و انتشار با خبر تفاوت دارد. اهداف خبر جعلی شامل جنگ روانی و تأمین منافع مالی، سیاسی و ایدئولوژیک تولیدکنندگان آن است. همچنین پیامدهایی همچون به خطر انداختن امنیت ملی و روان عمومی جامعه و بالابردن احتمال

تصمیم‌گیری مبتنی بر اطلاعات غلط را در پی دارد.

گلدانی،^۱ شفافبخش و ممتازی (۲۰۲۰) در «شبکه عصبی پیچشی با کاهش حاشیه برای تشخیص اخبار جعلی^۲» شبکه‌های عصبی مصنوعی (CNN) را برای تشخیص اخبار جعلی پیشنهاد داده‌اند. در این تحقیق جاسازی ایستای کلمه با جاسازی غیراستاتیک که امکان آموزش و به‌روزرسانی تدریجی جاسازی کلمه را در مرحله آموزش فراهم می‌کند، مقایسه شده است.

ایرتون و پوزیتی (۱۳۹۸) در کتاب خبرنگاری، اخبار جعلی و اطلاعات فریبکارانه در پی پاسخ به این سؤال هستند که «چگونه باید با حقیقت خیالی و گمراهی رسانه‌ها در عصر پساحقیقت مقابله شود؟» آن‌ها بر اهمیت شناخت منبع اخبار و اطلاعات در عصر کنونی تأکید کرده‌اند.

گرچه در زمینه اخبار جعلی تحقیقات ارزشمندی انجام شده، اما هیچ‌کدام از آن‌ها مبتنی بر آیه‌های قرآن کریم نبوده است. علاوه بر این، بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی را بررسی نکرده‌اند.

مفهوم خبر جعلی

واژه «جعلی» به معنای «دروغین» و «غیراصلی»، «ساختگی»، «تقلبی»، «مصنوعی»، «غیراصلی» است (عمید؛ معین؛ دهخدا، ذیل: جعل، جعلی). واژه «Fake» در ترکیب با واژه «News» معنای وصفی دارد و به معنای اخبار «غیرواقعی»، «ساختگی»، «تقلبی»، «جعلی» و «نادرست» و «غیرقابل اعتبار است» (تاندوک، لیم و لینگ: ۲۰۱۸). خبر جعلی اطلاعاتی است که هرچند به دلیل داشتن ارزش‌ها و عناصر خبری حقیقت‌نماست، اما با عالم خارج مطابقت ندارد.

الکات^۳ و گنتزکو (۲۰۱۷) در تعریف اخبار جعلی گفته‌اند: «اخباری که به عمد اشتباه است، اشتباه بودنش قابل شناسایی است و هدف از [تولید و انتشار] آن گمراه کردن مخاطب

1. Goldani, Shafabakhsh & Momtazi

2. Convolutional neural network with margin loss for fake news detection

3. Allcott & Gentzkow

است.» واژه خبر جعلی برای اشاره به مفاهیم دیگری همچون «خبر بی ارزش»، «پروپاگاندا»، «اطلاعات گمراه‌کننده (فریبکارانه)»، «اطلاعات نادرست»، «اطلاعات مضر» و چند معنی دیگر استفاده شده است. (واردل و درخشان: ۲۰۱۷^۱؛ زاگرم: ۲۰۱۷^۲؛ بوید: ۲۰۰۴^۳؛ تاندوک، لیم و لینگ، ۲۰۱۸)

اخبار جعلی عمری به درازای عمر بشر دارد و مشابه خبرهای دروغ، شایعه‌ها یا مطالب ساختگی است. در دوران کهن، یکی از رفتارهای بسیار معمول حکومت‌ها مانند حکومت بنی‌امیه و شخص معاویه، خبرسازی و رساندن خبرهای ساختگی و از بُن دروغ بوده است. گاهی نیز خبرهای دروغین گرچه ریشه در واقعیت داشته، اما آمیخته با دروغ بوده است. (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۹۳: ۷۳۳). بدین ترتیب اخبار جعلی پدیده جدیدی نیست. رویکردهای سیاسی و ارتباطی و همچنین دسترسی انسان‌ها به ابزارهای نوین ارتباطی تنها فرصت انتشار و ویروسی اخبار جعلی یا همان وایرال^۴ شدن را فراهم آورده است. (تاندوک، لیم و لینگ، ۲۰۱۸: ۱۳۸)

اخبار جعلی در گذشته و زمان حال شاخصه‌هایی دارد که در سه مورد خلاصه می‌شود:

- عدم تطابق با واقعیت: نادرست بودن همه یا بخشی از آن/ عینیت نداشتن در عین حقیقت‌نمایی.

- قصد فریبکاری: تولید و انتشار عامدانه با قصد فریبکاری.

- هدفمند بودن: دارای انگیزه‌ها و منافع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی یا دیگر منافع فردی یا اجتماعی.

این سه شاخصه در موارد زیر ظهور و بروز می‌یابد:

(۱) اخبار طنز دروغین، (۲) محتوای مغالطه‌آمیز، (۳) محتوای تقلیدی، (۴) محتوای

1. Wardle & Derakhshan
2. Zuckerman
3. Boyd
4. Vira

ساختگی، ۵) ارتباطات جعلی و طمع‌ه کلیک، ۶) بافت/بستر جعلی، ۷) محتوای دستکاری شده. (سلیمی، سلطانی‌فر و فلسفی، ۱۳۹۶: ۵۳)

شاخصه‌های سه‌گانه و مصادیق هفت‌گانه خبر جعلی، با برخی از واژگان و مفاهیم قرآن مطابقت دارد. بعضی آیات قرآن به موضوعاتی همچون نفاق، دروغ‌گویی، تحریف، اتهام‌زنی، افترا، سخن باطل، شایعه‌پراکنی، تخمین، گمانه‌زنی، خرافه‌گویی، تمسخر، جدال و مغالطه و اشتباه در خبررسانی اشاره می‌کند.

خبر و خبررسانی در قرآن کریم

مفاهیم مربوط به موضوع خبر و خبررسانی در قرآن کریم، با واژه‌های مختلفی بیان شده است. سه مفهوم «خبر»، «حدث» و «نبأ» را می‌توان مفاهیم مرکزی قرآن کریم در این زمینه دانست، البته در این رابطه می‌توان به مفاهیم پیرامونی که به یک معنا در راستای نوعی از اطلاع‌رسانی و یا پیام‌رسانی مانند «قلنا»، «قال» و بسیاری از کلمات دیگر که در فهم کلی آن نوعی از «خبردهی» وجود دارد، اما بدون استفاده از کلمات کلیدی یا اساسی خبر طرح شده‌اند نیز اشاره کرد که در راستای همین بحث تلقی می‌شوند. در اینجا تقریباً می‌توان گفت بسیاری از بیانات قرآن کریم، نوعی از اخبار درباره حادثه، مطلب، رویکرد، نتیجه و غیره است. (بشیر، ۱۳۹۲: ۷۰)

شاید مرتبط‌ترین واژه قرآن با مباحث خبری امروزی خبر، «نبأ» باشد. نبأ خبری است که منتقل می‌شود، از دروغ خالی است و دارای فایده بزرگی است و به واسطه آن، یا علم حاصل می‌شود و یا یک طرف احتمال تقویت می‌شود (آشنا، ۱۳۸۹: ۱۴۸-۱۴۹). بر این اساس، پیام خبری از دیدگاه قرآن پنج ویژگی انتقال، مفید بودن، صادق بودن، آگاه‌کننده و کاهش‌دهنده ابهام را داراست.

شکل ۱: ویژگی‌های پیام خبری (نبأ) در قرآن کریم

بر اساس آیه‌های قرآن کریم تعدادی از مفاهیم و واژگان، جنبه انتقال پیام دارند، اما فاقد سایر ویژگی‌های خبر حقیقی‌اند. واژگان و مفاهیمی مانند: کذب، تکذیب حق، وسوسه و وعده دروغ، شایعه‌سازی، قسم دروغ، سخن ناآگاهانه و ظنی، افتراء، افک، بهتان، تحریف، تمسخر و استهزاء، اهانت و کتمان حقیقت، گرچه نوعی خبر به حساب می‌آیند، اما چون گویای حقیقت نیستند و از واقعیت حکایت نمی‌کنند، با مفهوم اخبار جعلی و شاخصه‌های آن انطباق پیدا می‌کنند.

اطلاعات فریبکارانه، غلط و سوء

واردل و درخشان (۲۰۱۷) در تقسیم انواع اطلاعات مخرب آن را به سه دسته تقسیم کرده‌اند:

۱. اطلاعات گمراه‌کننده (فریبکارانه): خلق و اشتراک عامدانه اطلاعات غلط برای آسیب رساندن به مردم، سازمان‌ها یا کشورها، شامل مواردی مانند: متن‌ها و محتواهای نادرست/ تقلبی/ دستکاری‌شده/ ساختگی، از سوی منابع جعلی و دروغین یا پوششی.
۲. اطلاعات غلط: ارائه غیرعمدی اطلاعات غلط بدون قصد آسیب‌رسانی، مانند: اتصال و ارتباط نادرست یا محتوای نادرست، اشتباه روزنامه‌نگاری در نقل وقایع یا انتساب مطالب به منابع، شایعه‌ها یا افسانه‌های محلی.

۳. اطلاعات سوء: تولید و نشر اطلاعات واقعی برای آسیب رساندن به مردم، سازمان‌ها یا کشورها، مانند: اطلاعات لورفته یا افشاشده، اطلاعات آزاردهنده و سخنان نفرت‌پراکن یا نفرت‌آمیز. (واردل و درخشان، ۲۰۱۷: ۲۰؛ رحمانیان، ۱۴۰۰: ۸)

با توجه به این چارچوب، گاهی اخبار جعلی، اطلاعاتی است که محتوای آن از اساس دروغین و ساختگی است. گاهی نیز تمام آن جعلی نیست، اما به‌گونه‌ای واقعیت را تحریف می‌کند که پیام خبری فاقد عینیت و دقت باشد. گاهی نیز بستر تولید یا انتشار خبر، جعلی است؛ یعنی محتوای خبر، درست و دقیق است، اما توسط ابزارها یا منابعی تولید می‌شود که منافع و انگیزه‌های مادی یا معنوی سیاسی، اقتصادی، امنیتی یا فرهنگی-اجتماعی خاصی را دنبال می‌کنند و از روی عمد قصد ضربه زدن به افراد، اشخاص، نهادها، سازمان یا دولت‌های دیگر را دارند.

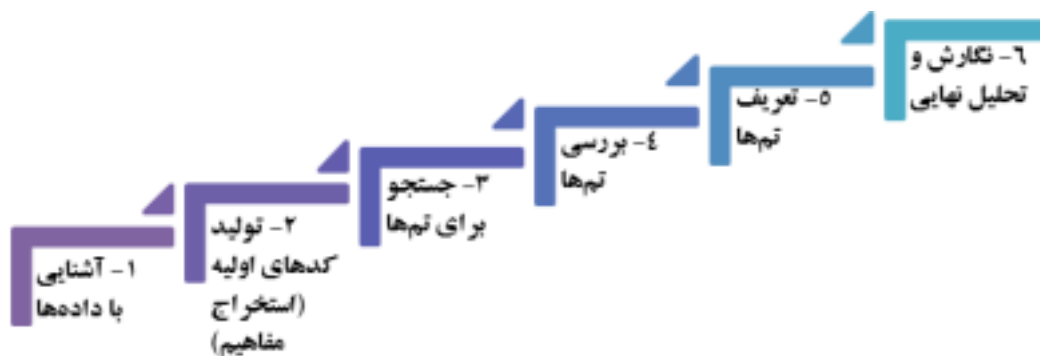
روش‌شناسی پژوهش

در این تحقیق از روش تحلیل مضمون^۱ استفاده شده است. تحلیل مضمون جزو شیوه‌های تحلیل محتوای کیفی است.^۲ در این روش، برخلاف تحلیل محتوای کمی برای درک معنای رویدادها، نحوه و محل قرار گرفتن واحدهای معنایی آشکار یا ضمنی (کدهای استخراج شده) مورد بررسی قرار می‌گیرد (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۸۱-۸۰). در تحلیل مضمون، متن و داده‌های تحقیق به دقت بررسی می‌شود، به‌گونه‌ای که مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده یک چیز توصیف، نحوه عملکرد آن تبیین و معانی آن تفسیر شود (دنسکامب، ۱۳۹۸: ۳۳۱). براون^۳ و کلارک^۴ برای تحلیل مضمون الگویی شش مرحله‌ای ارائه داده‌اند که شامل: آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جستجو برای تم‌ها، بررسی تم‌ها، تعریف تم‌ها، نگارش و تحلیل نهایی است.

1. Thematic analysis
2. Content Analysis Method
3. Braun
4. Clarke

روش گردآوری داده‌های این تحقیق، روش کتابخانه‌ای است و اسناد مرتبط با تحقیق حاضر اسناد چاپی و الکترونیکی، از قبیل متن قرآن کریم، کتاب‌ها، مقاله‌های چاپی یا دیجیتال و سایر منابع الکترونیکی را دربرمی‌گیرد. تعدادی از آیه‌های قرآن کریم، به موضوعاتی همچون دروغ، شایعه، افتراء، تحریف، استهزاء و کتمان اشاره می‌کند که می‌توان دلایل تولید، انتشار و پذیرش اخبار جعلی را از آن استخراج کرد. آنچه استخراج می‌شود، معانی آشکار یا پنهانی است که به آن‌ها مضمون می‌گویند. مضمون، گاهی از ظواهر آیات و معنای لغوی واژگان و گاهی با استناد به کتاب‌های تفسیری (نور، نمونه و مجمع‌البیان) استخراج می‌شود.

شکل ۲: چارچوب شش مرحله‌ای براون و کلارک (هاشمی و قاسمی، ۱۳۹۸: ۱۲)

یافته‌ها

چنانکه ملاحظه گردید، هدف اصلی تحقیق حاضر دستیابی به زمینه‌ها و دلایل تولید و انتشار اخبار جعلی بوده است. قرآن کریم در آیه‌های مختلف و فراوانی درباره مفاهیم یا واژگان مرتبط با اخبار جعلی سخن گفته است. بعضی از این آیه‌ها شامل نکاتی است که به زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار خبر جعلی اشاره می‌کنند. در جدول زیر به مضامین اصلی و فرعی اشاره شده است:

جدول ۱: زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار اخبار جعلی از منظر قرآن کریم

مضمون اصلی	مضمون فرعی	نمایه اولیه
باورها و اعتقادات	خرافه‌گرایی	تحریف دین توسط مشرکان به دلیل خرافه‌گرایی
	شُرک و کفر	شبهه‌پراکنی درباره آخرت و تحریف حقیقت به علت کفر
		ارباب دانستن راهبان یهودی توسط بنی اسرائیل
	ضعف ایمان	تحریم غذاهای حلال توسط مشرکان به دلیل پیروی از شیطان
		دروغ بستن به دین به دلیل ضعف ایمان
	نژادپرستی/ قوم‌گرایی/ خودبرتربینی	انکار قیامت توسط یهودیان از روی نژادپرستی و قوم‌گرایی
		افترا بستن یهودیان به خدا در اثر نژادپرستی
		اعتقاد یهودیان و مسیحیان به فرزندى خدا و برگزیده بودن
		مخالفت یهودیان با پیامبر اسلام به دلیل نژادپرستی و قوم‌گرایی
		مخالفت یهودیان با اسلام به دلیل تعصب و خودبرتربینی
		خیانت در امانت توسط یهودیان به دلیل خودبرتربینی
	سنت‌گرایی	خرافه‌گرایی به دلیل تقلید از دیگران
رویدادها/ بحران‌های امنیتی و نظامی	جنگ نظامی	شایعه‌سازی منافقان در زمان جنگ
		تبلیغات دروغین منافقان در زمان جنگ احد
		ترساندن مسلمانان از دشمن توسط منافقان در جنگ احد

مضمون اصلی	مضمون فرعی	نمایه اولیه
	محرومیت از غنایم جنگی	اتهام زنی افراد ضعیف الایمان به مسلمانان پس از محرومیت از غنایم جنگی
رویدادها / موضوعات / تحولات سیاسی	تغییر قوانین	افترا بستن مشرکان به خدا پس از تغییر و نسخ قوانین الهی
تمایلات انسانی	کمال طلبی	وسوسه انسان به وسیله درخت جاودانگی
جایگاه اجتماعی	محبوبیت اشخاص	محبت یعقوب <small>علیه السلام</small> به یوسف <small>علیه السلام</small>
جهل و غفلت	جهل به حقیقت و کم اطلاعی	استهزاء و افک به آیات خدا به دلیل جهل دروغ بستن به خدا به دلیل جهل و نادانی
	فراموشی فرمان خدا	کتمان سخن پیامبر به دلیل فراموشی فرمان خدا
	مصیبت‌ها و سختی‌ها	دروغ بستن به دین به دلیل فقر و ناملازمات
خصومت و دشمنی	دروغ پردازی ناشی از دشمنی	دروغ ولید بن عقبه درباره قبیله بنی مصطلق
خلقیات و روحیات (فردی / گروهی / قومی)	روحیه لجاجتی	تکذیب آیات الهی توسط بنی اسرائیل از روی بهانه جویی و لجاجتی

مضمون اصلی	مضمون فرعی	نمایه اولیه
دنیاپرستی	اشرافیت	استهزای مسلمان توسط کافران از روی دنیاپرستی
		مغرور شدن آل فرعون به ثروت و امکانات
		تبلیغات دروغین منافقان به دلیل مال و امکانات دنیوی
	آرزوهای مادی	احساس بی‌نیازی یهودیان از خدا به دلیل ثروت و امکانات
		باور کردن دروغ‌های شیطان به دلیل دل‌بستگی به آرزوها
		ترجیح دادن دنیا بر آخرت
بازداشتن مردم از راه خدا به دلیل ترجیح دادن دنیا بر آخرت		
مشکلات و ردایب معنوی	پیروی از هوای نفس	تکذیب انبیا توسط بنی اسرائیل بر اثر هواپرستی و تمایلات نفسانی
	حسادت	کفر ورزیدن یهودیان به پیامبر ﷺ از روی حسادت
		اتهام‌زنی افراد ضعیف‌الایمان به مسلمانان پس از محرومیت از غنائم جنگی
	خوی استکباری	مخالفت با سخن خدا به دلیل خوی استکباری
	قساوت قلب و سنگدلی	تحریف سخن خدا به دلیل قساوت قلب
		کوردلی
	گناهکار بودن	دروغ و لیدن عقبه درباره قبیله بنی مصطلق به دلیل فسق

۱. باورها و اعتقادات

باورها و اعتقادات افراد، گروه‌ها یا اقشار و اقوام، یکی از بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی است. این مضمون، شامل کفر، شرک، نادانی و جهل به واقعیت (جهل مرکب یا بسیط) می‌شود.

الف) خرافه‌گرایی

آیه ۱۳۷ سوره انعام باورها و مناسک خرافی دوران جاهلیت را افترا به خدا می‌داند. در تفسیر مجمع‌البیان آمده است: «این آیه دلالت دارد بر اینکه تزیین قتل و قتل، کار خود آن‌ها (مشرکان) بود و در نسبت آن به خدا دروغگو بودند.» (طبرسی، ۱۳۵۹: ۸، ۲۸۹) بدین ترتیب، مشرکان از روی عمد موضوعی را به خدا نسبت می‌دادند که از اساس دروغ بوده است و این افترا ریشه خرافه‌گرایی داشت.

ب) شرک و کفر

آیه ۱۹ سوره هود به این موضوع اشاره می‌کند که مخالفان دین حق، با شیوه‌های مختلفی همچون تحریف و شبهه‌پراکنی از هدایت مردم به راه خدا جلوگیری می‌کنند (قرائتی: ۴، ۳۹). در انتهای این آیه خدای متعال می‌فرماید که این افراد منکر قیامت هستند. از این رو می‌توان کفر را یکی از زمینه‌ها و بسترهای تولید انتشار اخبار جعلی دانست.

در همین رابطه آیه‌های ۱۶۸ و ۱۶۹ سوره بقره، نیازهای طبیعی بشر را یکی از لغزشگاه‌های انسان و یکی از دریچه‌های تسلط شیطان بر انسان دانسته است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۱، ۲۵۷). علامه طبرسی رحمته‌الله به نقل از ابن عباس می‌گوید: «[آیه ۱۶۸] درباره ثقیف و خزاعه و بنی‌عمر بن صعصعه و بنی‌مدلج هنگامی که قسمتی از زراعت و چهارپایان را به‌عنوان بحیره و سائبه و وصیله بر خود حرام کردند، نازل گردید و خداوند به‌وسیله این آیه آن‌ها را از این عمل نهی کرد.» (طبرسی، ۱۳۵۹: ۲، ۱۵۷)

این آیه‌ها انسان را از حرام شمردن نعمت‌های حلال باز می‌دارد و دروغ بستن به خدا و تحریف احکام دین را ناشی از القائات شیطانی می‌داند. علاوه بر این، یکی از انواع شرک این است که انسان غیر خدا را قانونگذار بداند، و نظام تشریح و حلال و حرام را در اختیار او قرار دهد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱، ۵۶۸-۵۶۹)

طبق ۳۱ سوره توبه نیز دانشمندان و راهبان یهودی حلال خدا را حرام و حرام خدا را حلال اعلام کرده بودند. سایر یهودیان نیز آن‌ها را جزو مقدسات می‌پنداشتند، بی‌چون و چرا از

آنان تبعیت می کردند و به نوعی انسان پرستی و شرک مبتلا بودند. (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۸: ۳، ۴۰۷-۴۰۸). همین سبب می شد، دانشمندان یهودی به راحتی به خدا افترا ببندند و اخبار جعلی دینی بسازند.

ج) ضعف ایمان

در شأن نزول آیه ۱۱ سوره حج آمده است: «[این] آیه درباره جماعتی نازل شد که به مدینه رفتند تا خدمت پیامبر برسند. یکی از آن‌ها وقتی حالش خوب می شد و اسبش می زایید و زنش پسر می آورد و گوسفندش زیاد می شد، خوشنود می شد و اطمینان پیدا می کرد و هرگاه بیمار می شد و زنش دختر می زایید، می گفت: از این دین خیری ندیدم.» (طبرسی، ۱۳۵۹: ۱۶، ۱۸۹) این سخنان ناشی از ایمان موسمی و سطحی ای گونه افراد (قرائتی، ۱۳۸۸: ۶، ۲۳) و مبدأ تولید و انتشار اخبار جعلی توسط مخالفان دین به حساب می آید.

د) نژادپرستی / قوم گرایی / خودبرتر بینی

قرآن کریم انحرافات مانند نژادپرستی و قوم گرایی در میان کافران، مشرکان یا اهل کتاب را زمینه تولید و انتشار اخبار دروغین درباره قیامت می داند. در شأن نزول آیه ۱۲۳ سوره نساء می خوانیم: «مسلمانان و اهل کتاب هر کدام بر دیگری افتخار می کردند و خود را برتر از گروه دیگر می دانستند. این آیه بر این ادعاها قلم بطلان کشید، و ارزش هر کس را به اعمالش معرفی کرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴، ۱۴۰-۱۴۱)

آیه ۲۳ و ۲۴ سوره آل عمران نیز افترا بستن به خدا توسط یهودیان اشاره می کند و قوم گرایی را عامل تحریف تورات و حکم شرعی «رجم» می داند. علامه طبرسی رحمته الله علیه درباره دلیل این تحریف به دو قول اشاره می کند: (۱) عقیده ایشان به اینکه پسران و دوستان خدایند (از قتاده، ۲) اینکه عقیده دارند که آتش جز چند روزی به ایشان نرسد. (طبرسی، ۱۳۵۹: ۴،

برخی آیه‌های دیگر که نژادپرستی، قوم‌گرایی، امتیازطلبی و خودبرتربینی یهودیان و مسیحیان را عامل افترا بستن به خدا، کفر به پیامبر ﷺ و مخالفت با خدا می‌دانند، عبارتند از: آیه ۹۱ سوره بقره، آیه ۷۳ سوره آل عمران و آیه ۷۵ این سوره، آیه ۵۰ سوره نساء و آیه ۱۸ سوره مائده.

ه) سنت‌گرایی

گرایش کافران به سنت‌های خرافی و تقلید کورکورانه از اجداد و نیاکان یکی دیگر از بسترهای افترا بستن به خداست. این مضمون از آیه ۱۰۴ سوره مائده قابل برداشت است.

۲. رویدادها/بحران‌های امنیتی و نظامی

یکی دیگر از بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اطلاعات و اخبار دروغین، رویدادهایی است که با موضوع امنیتی یا نظامی گره خورده است. با توجه به آیه‌های قرآن کریم، شایعه‌سازان از فرصت جنگ‌های صدر اسلام سوءاستفاده می‌کردند و دست به تولید و نشر اخبار جعلی می‌زدند.

الف) جنگ نظامی

بر اساس آیه‌های ۱۵۶ و ۱۷۳ سوره آل عمران، در زمان جنگ احد منافقان با تبلیغات دروغین روحیه مسلمانان را تضعیف می‌کردند. در آیه ۸۳ سوره نساء نیز می‌خوانیم که عده‌ای در میان مسلمانان اخبار پیروزی یا شکست مسلمانان در جنگ‌ها را بدون تحقیق منتشر می‌کردند.

ب) محرومیت از غنایم جنگی

آیه ۱۵ سوره فتح به محرومیت افراد ضعیف‌الایمان از غنایم جنگی اشاره نموده و این موضوع را دلیل اتهام‌زنی آنان به مسلمانان مجاهد دانسته است.

۳. رویدادها / موضوعات / تحولات سیاسی

تغییر قوانین

آیه ۱۰۱ سوره نحل درباره واکنش مشرکان به نسخ و تغییر قوانین نازل شده است. این آیه زمانی نازل شد که مشرکان بهانه‌جو، در پی تغییر قوانین و احکام می‌گفتند: «محمد اصحاب خود را مسخره می‌کند و دست می‌اندازد، امروز دستور به چیزی می‌دهد و فردا از همان نهی می‌کند، اینها نشان می‌دهد که محمد همه را از پیش خود می‌گوید نه از ناحیه خدا.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۱، ۴۰۵)

۴. تمایلات انسانی

کمال‌طلبی

یکی از دلایل موفقیت ابلیس در وسوسه کردن آدم و حوا علیهم‌السلام نفوذ از طریق میل فطری انسان به کمال‌طلبی بود. بر اساس آیه ۱۲۰ سوره طه، ابلیس با برجسته نمودن موضوع جاودانگی، به آدم علیه‌السلام دروغ گفت و موفق به فریبش شد. (قرآنی، ۱۳۸۸: ۵، ۴۰۱). از این رو می‌توان گفت امیال و تمایلات فطری انسان بستر و زمینه مناسبی برای تولید تبلیغات جعلی ایجاد می‌کند.

۵. جایگاه اجتماعی

محبوبیت اشخاص

طبق آیه‌های اولیه سوره یوسف، یکی از زمینه‌ها و بسترهای اصلی توطئه و دروغ‌پردازی علیه ایشان، جایگاه و محبوبیت او نزد حضرت یعقوب علیه‌السلام بود. این موضوع، حسادت برادران او را برانگیخت و زمینه‌ای برای توطئه‌چینی و دروغ‌پردازی‌های آنان شد.

۶. جهل و غفلت

برخی از آیه‌هایی قرآن کریم، درباره بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی به مضمون جهل و غفلت اشاره می‌کنند. جهل و غفلت که ناشی از کم‌اطلاعی، بی‌اطلاعی و

فراموشی فرمان خدا باشد، یکی از زمینه‌ها و بسترهای تولید و نشر اخبار جعلی به شمار می‌آید.

الف) جهل به حقیقت و کم‌اطلاعی

بر اساس آیه ۹ سوره جاثیه و آیه ۵ سوره کهف، استهزا و تبلیغات سیاه علیه آیات الهی و افترا بستن به خدا، ناشی از سخن بدون علم، نداشتن اطلاعات جامع و کافی بوده است و اگر شناخت عمیق و گسترده باشد، این‌گونه تبلیغات محو می‌گردد. (قرآنی، ۱۳۸۸: ۸، ۵۱۷)

ب) فراموشی فرمان خدا

غفلت از فرمان خدا در بیان حقیقت نیز از جمله دلایل شیوع اخبار جعلی است. بر اساس آیه ۱۴ سوره مائده مسیحیان در اثر غفلت و فراموشی پیمان الهی، نشانه‌های پیامبر ﷺ را کتمان کردند، از مرز توحید گذشتند و دچار تثلیث شدند. (همان: ۲، ۲۵۸)

۷. مصیبت‌ها و سختی‌ها

فقر و مشکلات عمومی

حوادث و سختی‌های مادی یکی دیگر از بسترهای تولید اخبار جعلی است. چنانکه پیشتر به شأن نزول آیه ۱۱ سوره حج اشاره شد، یکی از مردم زمان پیامبر ﷺ پس از تحمل زیان‌های مادی، علیه اسلام و دین سخن‌پراکنی می‌کرد و این سختی‌ها را ناشی از پذیرش دین می‌دانست.

۸. خصومت و دشمنی

دروغ‌پردازی ناشی از دشمنی

خدا در آیه ۲۲ سوره اعراف ابلیس را دشمن آشکار انسان می‌نامد و به موضوع هبوط انسان از بهشت اشاره می‌کند. ابلیس در اثر دشمنی و کینه‌ورزی علیه انسان، به فریبکاری و

دروغگویی روی آورد و موفق شد حضرت آدم و حوا علیهم‌السلام را فریب دهد و اغوا کند. از این رو می‌توان خصومت و دشمنی را یکی دیگر از دلایل تولید و انتشار اخبار جعلی دانست. مثال دیگر برای این بخش از تحقیق، فرمان خدا درباره بررسی خبر فاسقان است. این موضوع در آیه ۶ سوره حجرات بیان شده است. در این آیه خدا به مؤمنان دستور داده است که به خبر فاسقان اطمینان نکنند و درباره آن تحقیق کنند تا مبادا دچار گمراهی و پشیمانی شوند. بر اساس روایات متعدد از طرق شیعه و سنی، این آیه درباره ولید بن عقبه نازل شده است، زیرا پیامبر او را برای جمع‌آوری زکات از قبیله بنی مصطلق اعزام داشت، اما از آنجا که میان او و این قبیله در دوران جاهلیت، خصومتی شدید بود، هنگامی که اهل قبیله به استقبال او می‌آمدند، گمان کرد که به قصد کشتن او آمده‌اند. پس جلوتر نرفت و نزد پیامبر بازگشت و خبر داد که مردم از پرداخت زکات خودداری کرده‌اند (همان: ۹، ۱۶۷). پیامبر از شنیدن این خبر ناراحت شد و تصمیم گرفت آنان را تنبیه کند. آیه فوق نازل شد و در مورد خبر فاسق دستور تحقیق داد. بر اساس این آیه، خصومت انسان‌ها، می‌تواند علت اشتباه و در نتیجه تولید اخبار و اطلاعات نادرست باشد.

۹. خلیات و روحیات (فردی/گروهی/قومی)

روحیه لجبازی

بر مبنای آنچه خدا در آیه ۱۱ سوره آل عمران بیان نموده است، عادت قوم فرعون بر لجبازی با حق، علت تکذیب نشانه‌های الهی توسط آنان بود. در این آیه، از کلمه «دأب» استفاده شده است؛ یعنی لجاجت در برابر حقیقت و تکذیب آیات پروردگار عادت و خوی آنها شده بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲، ۴۴۸). وجود روحیه لجبازی در افراد، گروه‌ها یا قوم‌های مختلف می‌تواند بستری برای تولید و انتشار اخبار جعلی باشد.

۱۰. دنیاپرستی

یکی دیگر از مضامین قرآنی مرتبط با بسترها و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی، دنیاپرستی است. این مضمون مضامینی همچون اشرافیت و آرزوهای مادی را در بر می‌گیرد.

الف) اشرافیت

طبق شأن نزول آیه ۲۱۲ سوره بقره، دنیاگرایی و اشرافیت یکی از عوامل تحقیر و استهزای دیگران است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۱، ۳۲۷). در زمان پیامبر برخی سران قریش مانند ابوجهل، مؤمنان فقیر را مسخره می‌کردند و می‌گفتند که اگر محمد پیغمبر بود، اشراف و ثروتمندان قریش دور او را می‌گرفتند (طبرسی، ۱۳۵۹: ۲، ۲۷۶). این مطالب دروغین با هدف تضعیف روحیه مسلمانان و با شیوه استهزا مطرح می‌شد و زمینه و بستر تولید آن، اشرافیت کافران بود. بدین ترتیب اشرافیت ظرفیت تولید اخبار جعلی علیه دین یا فرهنگ توحیدی را در انسان ایجاد می‌کند.

طبق آیه ۱۱ سوره آل عمران قوم فرعون به دلیل غرور ناشی از فزونی ثروت و قدرت نشانه‌های الهی را تکذیب می‌کردند و آن را دروغ می‌پنداشتند. آیه ۱۸۱ همین سوره نیز به یهودیان اشاره می‌کند که به دلیل غرور و احساس بی‌نیازی از خدا، به خداوند افترا می‌بستند و او را فقیر می‌نامیدند.

همچنین آیه‌های ۱۶ و ۱۷ سوره مجادله مغرور شدن منافقان به اموال و اولاد را علت سخنان و قسم‌های دروغ آنان دانسته است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۹، ۵۲۱). طبق این دو آیه و آیه ۲ سوره منافقون، منافقان عصر پیامبر ﷺ، به دلیل وابستگی به دنیا، اموال و اولادشان، علیه اسلام توطئه‌چینی می‌کردند، اما هنگام احساس خطر، برای تظاهر به دینداری و مسلمانی قسم دروغ می‌خوردند تا خود را از اتهامات تبرئه نمایند. گرچه می‌توان بین دنیاپرستی و اشرافیت همپوشانی‌هایی بیابیم، اما می‌توان از این جنبه بین آن‌ها تفکیک قائل شویم که دنیاپرستی محدود به علقه‌های مالی و اقتصادی نیست و دایره وسیع‌تری از اهداف و انگیزه‌های مادی را دربرمی‌گیرد.

ب) آرزوهای مادی

آرزوهای مادی یکی دیگر از زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار خبر جعلی است. بر

اساس آیه ۶۴ سوره اسرا، آرزوهای مادی بستر مناسبی است که انسان وعده‌های دروغین شیطان را بپذیرد و فریبکاری شیطان مؤثر واقع شود.

ج) ترجیح دادن دنیا بر آخرت

خدا در آیه ۳ سوره ابراهیم، دلبستگی به دنیا و ترجیح دادن دنیا بر آخرت را یکی از بسترهای و زمینه‌های بستن راه خدا و جلوگیری از هدایت مردم دانسته است که مصادیقی مانند القای شبهه، تبلیغات دروغین و ناروا را دربرمی‌گیرد.

۱۱. مشکلات و ردایل معنوی

یکی از مضامین قرآنی که به زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار اخبار جعلی اشاره می‌کند، مشکلات و ردایل معنوی است. این مضمون، مضامین جزئی‌تری همچون پیروی از هوای نفس، حسادت، خوی استکباری، قساوت قلب و سنگدلی، کوردلی و گناهکار بودن را در برمی‌گیرد.

الف) پیروی از هوای نفس

آیه ۷۰ سوره مائده، تکذیب پیامبران الهی توسط قوم بنی‌اسرائیل را نقض پیمان می‌نامد و دروغ‌پردازی علیه آنان را ناشی از سیطره و غلبه هوای نفس دانسته است.

ب) حسادت

حسادت به‌عنوان یکی از نقاط ضعف ردایل معنوی و روحی، سبب کفر یهودیان به پیامبر ﷺ می‌شد و آنان را به تولید پیام‌های دروغین علیه دین وامی‌داشت. طبق آیه ۹۰ سوره بقره یهودیان می‌گفتند که چرا بر یکی از افراد بنی‌اسرائیل وحی نازل نشده است. این حسادت، سبب دروغ‌گویی و دروغ‌پردازی می‌شد و خدا در آیه ۹۱

سوره بقره به دروغ‌پردازی آنان علیه پیامبر ﷺ اشاره می‌کند (قرائتی، ۱۳۸۸: ۱، ۱۵۷). بر اساس آیه‌های ابتدایی سوره یوسف نیز حسادت ریشه دروغ‌پردازی برادران یوسف علیه السلام بود.

ج) خوی استکباری

بر مبنای آیه ۸ سوره جاثیه، مخالفان پیامبر ﷺ به دلیل اصرار بر روحیه استکباری در برابر آیات او بی‌اعتنایی می‌کردند.

د) قساوت قلب و سنگدلی

خدای متعال در آیه ۱۳ سوره مائده تحریف تورات توسط یهودیان را محصول محرومیت آن‌ها از رحمت الهی و سنگدلی آنان بیان می‌کند.

ه) کوردلی

طبق آیه ۲۵ سوره انعام مشرکان مکه به علت اصرار بر کفر و انکار سخن پیامبر ﷺ دچار کوردلی شدند و آیه‌های قرآن را داستان‌های دروغین نامیدند. (ر.ک: طبرسی، ۱۳۵۹: ۸، ۴۷-۴۸)

و) گناهکار بودن

در آیه ۶ سوره حجرات، خدا به پیامبر گفته که بدون تحقیق، خبر فاسقان را نپذیرند، زیرا ممکن است دروغ باشد و باورش پشیمانی ایجاد کند. تفسیر نور درباره این آیه می‌گوید: «افراد فاسق، درصدد ترویج اخبار دروغ و نوعی شایعه‌پراکنی هستند.» (قرائتی، ۱۳۸۸: ۱۷۱-۱۷۲)

بحث و نتیجه‌گیری

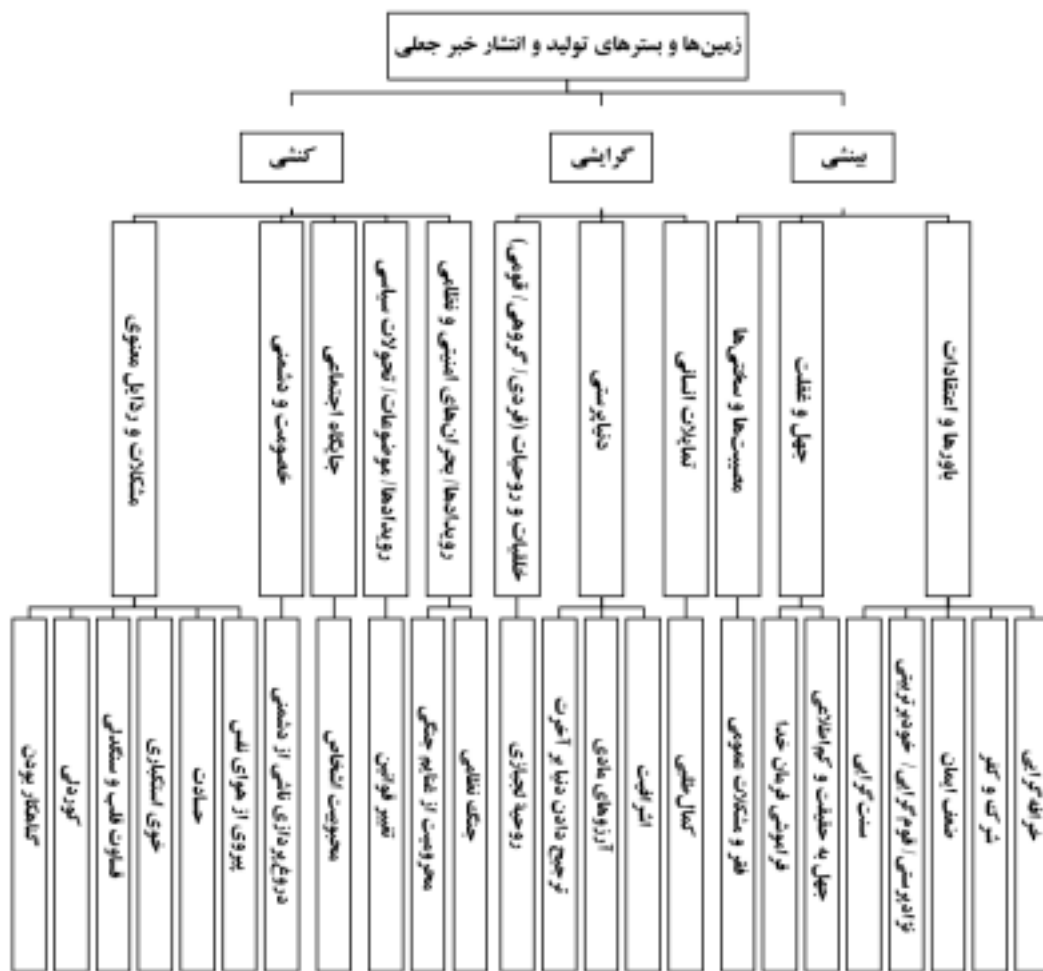
در تحقیق حاضر برای پاسخ به پرسش‌های تحقیق، تمام متن قرآن از ابتدا تا انتها بررسی و در نهایت ۴۰ آیه گزیش شد که به موضوع «زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار خبر جعلی» اشاره می‌کنند. ملاک گزینش این آیه‌ها، انطباق اهداف و پرسش‌های تحقیق با متن، ترجمه و تفسیر این آیه‌ها بود. این آیه‌ها، واژگان و مفاهیمی را در بر گرفته که با مفاهیم و مصادیق اخبار جعلی انطباق دارند و عبارتند از: اتهام‌زنی، استهزا، افترا، انکار حق، تحریف، تقلید کورکورانه، دروغ، سخن تحریف‌آمیز، سخن نادرست، شایعه‌سازی و فتنه.

بر اساس یافته‌های تحقیق، زمینه‌ها و بسترهای تولید و انتشار اخبار جعلی، عبارت است از:

«باورها و اعتقادات»، «رویدادها/بحران‌های امنیتی و نظامی»، «رویدادها/موضوعات/تحولات سیاسی»، «تمایلات انسانی»، «جایگاه اجتماعی»، «جهل و غفلت»، «مصیبت‌ها و سختی‌ها»، «خصومت و دشمنی»، «خلقیات و روحیات (فردی/گروهی/قومی)»، «دنیاپرستی»، «مشکلات و رذایل معنوی».

از میان مضامین اصلی، مضامین «باورها و اعتقادات»، «جهل و غفلت» و «مصیبت‌ها و سختی‌ها» بیشتر جنبه بینشی دارد. مضامینی مانند «تمایلات انسانی»، «خلقیات و روحیات» و «دنیاپرستی» بیشتر جنبه گرایشی دارد. مضامین «رویدادها/بحران‌های امنیتی و نظامی»، «رویدادها/موضوعات/تحولات سیاسی»، «جایگاه اجتماعی»، «خصومت و دشمنی» و «مشکلات و رذایل معنوی» نیز بیشتر ناشی از کنش‌های گذشته یا حال اوست.

شکل ۳: بسترهای و زمینه‌های تولید و انتشار اخبار جعلی از منظر قرآن کریم

این مضامین در مقایسه با یکدیگر یا در جهان‌بینی و دیدگاه انسان ریشه دارد یا از امیال و رغبت‌ها او سرچشمه می‌گیرد یا ناشی از رفتارهای آگاهانه یا غیرآگاهانه او یا دیگران است. بر این اساس می‌توان زمینه‌ها و بسترها را به سه دسته زیر تقسیم کرد:

۱. بینشی: به شناخت انسان از خدا، انسان و جهان بازمی‌گردد. هر اندازه شناخت، بینش و آگاهی انسان درباره انسان، جهان هستی و پروردگار و آفریننده آن با انحراف همراه گردد، امکان و احتمال اینکه او به تولید و انتشار اخبار جعلی مبادرت ورزد، بالاتر می‌رود.
۲. گرایشی: به امیال و رغبت‌های انسان ارتباط پیدا می‌کند. حوزه احساسات نیز در همین بخش قرار می‌گیرد. چنانچه احساسات و تمایلات انسان در مسیر درست قرار گیرد، احتمال تولید و انتشار اخبار جعلی کمتر می‌شود و بالعکس.

۳. کنشی: به معنای اعمال و رفتارهایی است که توسط خود فرد یا دیگران رخ می‌دهد و بستر تولید و انتشار اخبار جعلی را ایجاد می‌نماید.

مضامین استخراج‌شده علاوه بر اینکه می‌تواند برای طراحی روش‌های مقابله با اخبار جعلی (مبتنی بر تفکیک میان بینش‌ها، گرایش‌ها و کنش‌ها) به ما کمک کند، توانایی پیش‌بینی و پیشگیری از تولید و انتشار اخبار جعلی را ایجاد می‌کند.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. ایرتون، شریلین؛ پوزیتی، جولی (۱۳۹۸). اخبار جعلی و اطلاعات فریبکارانه. ترجمه جواد دلیری، تهران: ثانیه.
۳. آزادی، محمدحسین؛ ساعی، محمدحسین؛ البرزی دعوتی، هادی (۱۳۹۸). ظهور «خبر جعلی» در «عصر پساحقیقت»؛ اهداف و پیامدها. فصلنامه رسانه‌های دیداری و شنیداری، ۳۱ (۳)، ۵۹-۸۵.
۴. آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۹). قرآن پژوهی با رویکردی خبری-ارتباطی در: حسن بشیر (۱۳۸۹) خبر: تحلیل شبکه ای و تحلیل گفتمان. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۵. بشیر، حسن (۱۳۹۲). خبر. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۶. پویا، علیرضا (۱۳۹۵). خبر و خبررسانی در قرآن کریم. تهران: سروش.
- خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید (۱۳۹۹). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، ج ۱. تهران: نگاه دانش.
۷. دانشنامه جهان اسلام (۱۳۹۳). تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
۸. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغتنامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
۹. دنسکامب، مارتین (۱۳۹۸). راهنمای پژوهش خوب برای تحقیقات اجتماعی در کوچک مقیاس. ترجمه سجاد علیزاده، سجاد یاهک. تهران: علمی و فرهنگی.
۱۰. رحمانیان، عماد (۱۴۰۰). نوع‌شناسی اخبار جعلی شبکه‌های اجتماعی در بافت مصرف ایران، الگوی مفهومی مردم‌نگارانه. فصلنامه مدیریت بازرگانی، ۱۳ (۳)، ۸۱۴-۸۴۴.
۱۱. رضایی، سجاد (۱۴۰۰). شناسایی زود هنگام اخبار جعلی با استفاده از ویژگی‌های محتوایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده مهندسی. دانشگاه فردوسی مشهد.
۱۲. سلیمی، مریم؛ سلطانی فر، محمد؛ فلسفی، سیدغلامرضا (۱۳۹۶). اخبار جعلی و مهارت‌های مقابله با آن. فصلنامه رسانه، ۲۸ (۳)، ۴۳-۶۹.
۱۳. عمید، حسن (۱۳۶۹). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.
۱۴. قرائتی، محسن (۱۳۸۸). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۶. مک‌نیر، برایان (۱۳۹۸). اخبار جعلی، دروغ تحریف و توهم در روزنامه‌نگاری. مترجم: بهجت عباسی.

تهران: جوینده.

۱۷. معین، محمد (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.
۱۸. هاشمی، علی؛ قاسمی، یارمحمد (۱۳۹۸). انجام پژوهش به روش تحلیل تماتیک: راهنمای عملی و گام به گام برای یادگیری و آموزش (مورد مطالعه: مصرف موسیقی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ایلام). فصلنامه علمی فرهنگ ایلام. 20 (64-65)، ۳۳-۷.

1. Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-36.
2. Boyd, D. (2004). Friendster and publicly articulated social networks. *Proceedings of ACM*.
3. Goldani, Mohammad Hadi. Shafabakhsh, Reza. Momtazi, Saeedeh. (2020). Convolutional neural network with margin loss for fake news detection. Computer Engineering Department, *Amirkabir University of Technology*, Tehran, Iran, <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2020.102418>.
4. McGonagle, T. 2017. "Fake news False fears or real concerns?" *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 35 (4): 203 - 209.
5. Tandoc Jr, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). *Defining "fake news"* A

typology of scholarly.

6. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary.
7. Zuckerman, E. (2017). Stop Saying Fake News, It's not Helping. My Heart is in Accra.

Contexts and Foundations of the Production and Dissemination of Fake News from the Perspective of the Holy Quran

Majid Pak-Niyat*

Kamal Akbari (corresponding author)**

Abstract

Objective: The purpose of the present research is to identify the contexts and foundations of the production and dissemination of fake news from the perspective of the Holy Quran.

Research Methodology: This research has been conducted with a qualitative approach and using the thematic analysis method, and its data is of a library type, which has been collected by referring to the text, translation, and books of Quranic interpretation.

Findings: Referring to the verses of the Holy Quran shows that the contexts and foundations of the production and dissemination of fake news are: "Beliefs and Convictions", "Security and Military Events/Crises", "Political Events/Issues/topics", "Human Tendencies", "Social Status", "Ignorance and Negligence", "Afflictions and Hardships", "Hostility and Enmity", "Characteristics and Mentalities (Individual/Group/Ethnic)", "Worldliness", and "Spiritual Problems and Vices".

Discussion and Conclusion: Some of the contexts and foundations of the production and dissemination of fake news fall under the cognitive domain, such as "ignorance", "negligence", and "superstition". Some others fall under the attitudinal domain, such as "perfectionism", "obstinate mentality

* Master's degree, Department of Culture and Communication, Faculty of Religion and Media, University of Broadcasting, Qom, Iran. m.pakniyat1398@gmail.com.

** Associate Professor, Department of Culture and Communication, Faculty of Religion and Media, University of Broadcasting, Qom, Iran. kamal.akbari@iribu.ac.ir

in individuals, groups, or ethnicities", and some others fall under the behavioral domain, such as "military wars" or "political and security events". The research findings help us in dealing with the production and dissemination of fake news and preventing it.

Keywords: Quran, Fake News, Contexts, Foundations.